

LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

DAIKTAVARDIŠKASIS IR POLINKSNIŠKASIS *LABUI* DABARTINĖJE LIETUVIŲ (RAŠTO) KALBOJE

ESMINIAI ŽODŽIAI: daiktavardžio naudininkas, desemantizacija, polinksnis.

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje, remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT) medžiaga, kalbama apie daiktavardiškai ir polinksniškai vartojamą *labui*. Remiantis hierarchijomis, iš tyrimo paaiškėjo, kad daiktavardžio *labas* naudininkas paprastai eina objektu arba aplinkybe tais atvejais, kai jo valdinys pasakomas asmenis žyminčiu daiktavardžio (įvardžio) kilmininku (*būtinai visuomenės labui; sukūrė tiek sau, tiek kitų tautų labui*). Toks daiktavardiškasis *labui* aktualizuoja beneficentą, taip pat jis atliepia finityvą, patientą, kontentyvą, pasako būdą. Polinksnio *labui* su kilmininku konstrukcijai būdingiausia yra tikslo reikšmė. Tipiškas objektu einančio polinksnio *labui* kilmininko valdinys – abstraktus daiktavardis (*būtinai bendro gėrio labui*), aplinkybe einančio – leksiškai neribotas.

ĮVADAS

Didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* (LKŽ_e)¹ skiriamos trys vyriškosios giminės vienaskaitinio daiktavardžio *labas* reikšmės: (1) „gerovė², nauda³“ (žr. 1–3 sakinius), (2) „turtas, lobis, gėrybė“ (žr. 4–5 sakinius) ir (3) „sveikinimas“ (žr. 6 sakinį). *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DŽ_e) ir *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* (BŽ_e) teikiamos dvi pirmosios – „gerovė, nauda“ (žr. 7–8 sakinius), „turtas, lobis, išteklius“ (žr. 9–10 sakinius) – reikšmės.

1) *Jum negera, ir jam ne labas* Sv⁴.

¹ Antrasis *Lietuvių kalbos žodyno* tomas (C–F), kurio vyriausiasis redaktorius – Jonas Kruopas, išleistas 1969 metais Vilniuje.

² Plg. DŽ_e: *gerovė* – geras, aprūpintas gyvenimas: *Materialinė gerovėje gyvena – visa ko turi*.

³ Plg. DŽ_e: *naudà* – 1. kas naudinga, vertinga, pelninga: *Iš šito darbo bus didelė nauda*. 2. gerovė, labas: *Dirbkime visi tėvynės naudai*. 3. teigiamas, palankus rezultatas: *Rungtynės baigėsi mūsų komandos naudai*. 4. turtas: *Tiek naudės dar niekad neturėjome*. 5. javai, grūdai: *Šiomet gerai užderėjo naudės*.

⁴ Sutrumpinimai kaip LKŽ_e.

- 2) *Visa geriausia <...> mes panaudojame liaudies labui* sp.
- 3) *Tėvai dirbo dėl labo kūdikių savo* A1885,6.

- 4) *Pilį sugriovė ir visą jų labą pasiėmė* A1884,335.
- 5) *Bet, manant girios labą aprašyti, paaiškinti reikia, kas teko ten patirti* rš.

- 6) *Už labą nei žodžio, ale valgyt nepėši* PrLXVII26.
- 7) *Visą gyvenimą dirbau žmonių [tėvynės] labui*. BŽe
- 8) *Valdžia turėtų vadovautis bendro labo siekiu*. BŽe

- 9) *To labo užteks visam gyvenimui*. BŽe
- 10) *Čia visas mūsų labas*. BŽe

- 11) *Vėliau aš supratau, kad jis pažabojo Seto jėgą, neišmatuojamą dangaus galybę, ir naudojo ją harmonijos, o ne chaoso labui*. DLKT
- 12) *Kai neilgai priešinęs pasidavė penktasis fortas, gradgroutai nusprendė, jog, turint omeny pavojingą laiko stygių, reikalo labui su likusiais kanonieriais pasikalbės patys*. DLKT

2 ir 7 sakiniuose vartojamas tikslo *labui* artimas daiktavardžio *gerovė* naudininkui (plg.: *Visa geriausia mes panaudojame liaudies gerovei; Visą gyvenimą dirbau žmonių gerovei*⁵). Kitaip yra 11–12 sakiniuose, kur *labui* pakeisti sinonimišku *gerovei* darosi keblu (plg.: *?Jėgą naudojo harmonijos, o ne chaoso gerovei; ?Reikalo gerovei su likusiais kanonieriais pasikalbės patys*). Gali būti, kad *labui* daiktavardiškumas – reikšmės „gerovė, nauda“ aiškumas susijęs su tuo, ar jo priklausomuoju dėmeniu einantis daiktavardžio (įvardžio) kilmininkas žymi gyvą ar abstraktų daiktą.

Labui su kilmininku, vartojami 2, 11 ir 7, 12 sakiniuose, skiriasi pagal būtinumą sakinyje: pirmieji su kilmininku vartojami semantiškai besiskiriantys *labui* yra valentiniai veiksmazodžio (*pa-*)*naudoti*⁶ aktantai, antrieji – ne. Nebūtinoji *labui* su kilmininku konstrukcija 7, 12 sakiniuose gali būti gretinama su tikslo prielinksnine *dėl* konstrukcija 3 sakinyje (plg. Balkevičius 1963: 226). Tikslas reiškiamas daiktavardžio *labas* naudininku 7 sakinyje (plg. 2 sakinį), prielinksnio *dėl* konstrukcija 3 sakinyje ir antrinio prielinksnio⁷, tiksliau kalbant, polinksnio *labui* su kilmininku

⁵ Plg. pavyzdį iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT): [Pliusnys] *toliau darbuotųsi Kūrėjo garbei ir žmonių gerovei*.

⁶ Plg. Nijolės Sližienės (1998: 10) teikiamą *naudoti* „vartoti kaip priemonę, įrankį kokiam tikslui, taikyti kur“ junglumo aprašą, kur naudininkas atliepia finityvo – tikslo, paskirties funkciją (žr. Sližienė 1994: 23).

⁷ „Antriniais (naujybiniais) vadinami prielinksniai, kurie gali būti susieti su kitų kalbos dalių žodžiais, daugiausiai su prieveiksmais“ (Valiulytė in: DLKG 2006: 438).

konstrukcija (plg. Šukys 1998: 552; Kazlauskienė, Rimkutė, Bielinskienė 2011: 150–151⁸) 12 sakinyje (plg. 11 sakinį). Pagal 3 ir 7 sakinių analogiją ir atsižvelgiant į tai, kad tipiška priežasties (siaurąja prasme) raiška – prielinksnio *dėl* konstrukcijos, o daiktavardžio naudininkui priežasties reikšmė nėra būdinga, taip pat galima manyti, kad polinksnio *labui* konstrukcija ir (arba) prielinksniu *dėl* su kilmininku (gali būti) žymima priežastis. Kokią vietą tikslo, priežasties raiškoje užima daiktavardiškasis ir polinksniškasis *labui*? Ar jais pasakomos tik šios reikšmės? Kaip bus matyti, ir kitos.

Toliau (žr. 2 skyrių) ieškoma atsakymo į klausimą, kokiais kriterijais remiantis galima grįsti daiktavardiškąjį ir polinksniškąjį *labui*, arba, kitaip, kas daro įtakos ir kada reikšminis *labui* tampa (yra) desemantizuotas ir įgyja polinksnio statusą. Galima manyti, kad, be minėto gyvumo kriterijaus, tam įtakos turi ir gramatinė funkcija: daiktavardžio *labas* naudininkas eina netipiško beneficento⁹ objektu (papildiniu), pavyzdžiui, sakinyje *Visi gyvuliai naudingi žmogaus labui* (plg. *žmogaus gerovei, žmogui*), polinksnio *labui* konstrukcija – tikslo aplinkybe. Kita vertus, čia veikia reikia kalbėti apie labiau daiktavardiškąjį ir labiau polinksniškąjį *labui* žymimas objektines ir aplinkybines (priežasties plačiąja prasme (*inter alia* Balkevičius 1963) arba siaurąja prasme – (realiosios) priežasties ir tikslo (*inter alia* LKG 1971, 1976; DLKG 2006; Labutis 1998)¹⁰) reikšmes.

Taigi šio straipsnio objektas – daiktavardiškai ir polinksniškai vartojamas *labui*. Straipsnio tikslas – hierarchijų pagrindu aptarti *labui* funkcijas sakinyje. Tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai: nepretenduojant į išsamią literatūros apžvalgą, trumpai minėti, kas rašyta apie daiktavardžio naudininką ir jo sinonimus gramatiniuose lietuvių kalbos aprašuose (žr. 1 skyrių), išanalizuoti (labiau) daiktavardiškosios ir (labiau) polinksniškosios *labui* vartosenos atvejus ir pagal tai apibendrinti, kas juo žymima dabartinėje lietuvių (rašto) kalboje (žr. 2 skyrių, taip pat apibendrinimą ir išvadas). Naudojamosi aprašomuoju analitiniu ir interpretacijos metodais.

Plg.: „Naujybinais vadinami tokie prielinksniai, kurie yra išlaikę aiškius etimologinius ryšius su tais savarankiškais žodžiais, iš kurių jie kilę“ (Valiulytė in: LKG 1971: 580).

⁸ Plg.: „Kai kurierieveiksmiai taip pat gali būti vartojami kaip polinksniai, pavyzdžiui, *labui, metu* ir kt. Jie beveik niekada neina prieš linksnį, tad gali būti laikomi polinksniais, pvz.: *Viską dariau tik tavo labui*“ (Kazlauskienė, Rimkutė, Bielinskienė 2011: 150–151).

Turimas vienas pavyzdys, kur *labui* vartojamas kaip prielinksnis: *Kad valstybės reikalai prastėja ir kad be jo įsikišimo pilietinis karas, visų protingų ir gerų žmonių nelaimė, nesiliaus per amžius. Jis įsikišo vien labui tų romiųjų, kurie bet kokiomis aplinkybėmis nūsta tik ramiai dirbti darbą ir mėgautis paprasta šeimynine laime* (DLKT). Tokiai prielinksniškai *labui* vartosenai įtaką daro šalutinis pažyminio sakinio dėmuo.

⁹ Beneficento funkcija būdinga gyvoms būtybėms, ypač asmenims, kurių naudai ar nenaudai kas vyksta, darosi. „Kartais ir negyvi daiktai bei abstraktūs dalykai suvokiami kaip beneficentas, pvz.: *sudėjo grėbliui dantis, rūkymas kenkia sveikatai*“ (žr. Sližienė 1994: 21)

¹⁰ Vaida Našlėnaitė-Eberhardt (2002: 17–18) kalba apie šešias priežasties subkategorijas: realiosios priežasties (kauzatyvo), hipotetinės priežasties (sąlygos), kaip į ateitį nukreiptos priežasties (tikslas), nerealausios priežasties (nuolaidos), motyvo (t. y. skatinančios priežasties), padarinio (pasekmės, rezultato). Priežasties semantiniams santykiams ji priskiria realiosios priežasties, motyvo ir padarinio subkategorijas ir teigia, kad hipotetinės priežasties (sąlygos), kaip į ateitį nukreiptos priežasties (tikslas), nerealausios priežasties (nuolaidos) santykiai yra savarankiški, pasižymintys savita semantika ir turintys tiktai jiems būdingą gramatinę raišką.

Siekiant tikslo remiamasi medžiaga, rinkta iš Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre sudaryto *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (toliau – DLKT), kurio didžiąją dalį sudaro rašytinės, dažnai redaguotos, skirtingų žanrų (publicistikos, grožinės, negrožinės ar administracinės literatūros) kalbos tekstai. Sakytinės kalbos pavyzdžiai DLKT sudaro mažiausią dalį. Straipsnyje remiamasi 1250 pavyzdžių, kur vartojamas *labui*. Tokie sakiniai, neskirstant pagal žanrus, eiliškumo tvarka atrinkti į DLKT išplėstinės paieškos laukelį įrašius žodį *labui* (naudojamas paieškos kriterijus *sutampa*).

1. NAUDININKAS IR JO SINONIMAI GRAMATINIUOSE LIETUVIŲ KALBOS APRAŠUOSE

Norint sukonkretinti *labui* funkcijas sakinyje, visų pirma svarbu trumpai paminėti, kaip gramatikose suprantamas daiktavardžio naudininkas ir kokie gali būti jo sinonimai.

1.1. Adelė Laigonaitė, aptardama daiktavardžio naudininką *Lietuvių kalbos gramatikoje* (toliau – LKG) (LKG 1965: 193t), teigia, kad „veiksmazodžių valdomas naudininkas reiškia asmenį ar daiktą, kuriam skiriamas, kurio interesais atliekamas, kurį vienaip ar kitaip liečia kalbamasis veiksmas. Tokį daiktavardžių naudininką galima vadinti objekto naudininku. Sakinyje jis atlieka papildinio funkcijas“ (žr. 13 sakinį). Tais atvejais, kai veiksmazodžių valdomas naudininkas rodo, kuriam tikslui kas daroma, atsitinka, jis atlieka tikslo aplinkybės funkcijas (žr. 14 sakinį).

13) *Fabrikantai prispirti pakelti **darbininkams** užmokestį.* (cituojiama iš LKG 1965: 193)

14) *Tas dėdė paskolijo dar jai **keleivui** ir porą rublių pinigų.* (cituojiama iš LKG 1965: 194)

Elena Valiulytė, gramatikose (LKG 1976: 29tt; DLKG 2006: 513t; plg. Šukys 1998: 147) aptardama veiksmazodinius junginius su naudininku, sako, kad naudininkas dažniausiai žymi objektinius (*aukojasi vaikams*), rečiau – tikslo (*ruošiasi sėjai*), kiekybinius (*dingo amžiams*) bei laiko (*išvažiuos žiemai*) santykius. Objekto naudininkas su tranzityviniais veiksmazodžiais „turi dvi ryškesnes reikšmes – veiksmo adresato ir veiksmo paskirties. Šios reikšmės ypač aiškiai skiriasi tada, kai abu naudininkai pavartojami greta su tuo pačiu veiksmazodžiu, pvz., *nupirko dukteriai* (adresatas) *siūlų megztiniui* (paskirtis). Adresatą paprastai reiškia asmenis (ar kitas gyvas būtybes) žyminčių daiktavardžių (ar jų atstojančių įvardžių) naudininkas. <...> Paskirties reikšmę turi paprastai daiktus žyminčių daiktavardžių naudininkas. Jis žymi, kam skiriamas kitu nuo to paties veiksmazodžio priklausomu linksniu (galininku ar kilmininku) pasakytas daiktas“ (Valiulytė in: LKG 1976: 31t; dar žr. DLKG 2006: 513t) (plg. 15–16 sakinius). Abstrakčios reikšmės (dažnai veiksmazodinės kilmės) daiktavardžių naudininkas 17–18 sakiniuose rodo veiksmazodžiu žymimo

veiksmo tikslą (Valiulytė in: LKG 1976: 34). Kitaip kalbant, E. Valiulytės nuomone, 15–16 sakinių naudininkas yra (adresato, paskirties) papildinys, o 17–18 sakiniuose – (tikslu) aplinkybė.

Albertas Ružė LKG (1976: 517) teikiamą, pavyzdžiui, sakinio *Beržo tošes pasidžiauk prakurui* daiktavardžio *prakuras* naudininką laiko tikslo aplinkybe (plg. 16 sakinį). Panašios nuomonės yra ir Vitas Labutis, kuris 16–18 sakiniuose vartojamą daiktavardžio naudininką supranta kaip tikslo¹¹ – tiksliau, paskirtinio tikslo (paskirties) aplinkybę, kuria „rodome tariniu pasakymo požymio tikslą, kuris dažnai drauge žymi ir veiksmu ar papildiniu pasakymo daikto paskirtį“ (Labutis 1998: 302; panašiai Ružė in: LKG 1976: 517; Šukys 1998: 168t; dar žr. t. p.: 147, 176). Jonas Balkevičius (1963: 226) kalbamųjų sakinių naudininkus taip pat aptaria tikslo aplinkybių skyriuje. Tačiau jis (Balkevičius 1963: 219), skirtingai nei V. Labutis ar A. Ružė, tikslo aplinkybę įtraukia į plačiai suvokiamą priežasties aplinkybių sąvoką. Kaip sako Jonas Šukys (1998: 169), aplinkybių naudininkas 16 sakinyje „kartu rodo ir netiesioginį objektą¹²“, o 17–18 sakiniuose, kur yra „abstraktesnis daiktavardis, jis paprastai turi ryškesnį tikslo atspalvį“ (plg. Ružė in: LKG 1976: 517¹³; plg. t. p.: 34, 87).

15) Aš **jam** kalną pyliau, jis **man** duobę kasė. (cituojiama iš Šukys, 1998: 148)

16) Aš pats pasidariau **namui** langus. (cituojiama iš LKG 1976: 32)

17) *Vaivorykštė jų grožiui* septynžiedžius renka? (cituojiama iš LKG 1976: 34)

18) *Savo valdžių panaudoti piktam* negarbinga. (cituojiama iš LKG 1976: 34)

Aldona Paulauskienė (1994: 120, dar žr. t. p.: 123, 173¹⁴) laikosi nuomonės, kad „visais šiais [papildinio, aplinkybių] vartojimo atvejais naudininkas išlaiko bendrą (invariantinę) paskirties ir naudos/nenaudos reikšmę“ (dar žr. Šukys 1998: 147).

Aiškėja, kad daiktavardžio naudininko interpretacija grindžiama sakinio dalių (gramatinių funkcijų) *papildinys* (netiesioginis objektas) resp. *aplinkybė* ir *konkretus* (*gyvas* resp. *negyvas*) resp. *abstraktus daiktas* skirtimi. Papildinys yra konkrečius gyvus arba negyvus daiktus žymintis daiktavardžio naudininkas (Valiulytė); aplinkybė – konkrečius negyvus arba abstrakčius daiktus žymintis daiktavardžio naudininkas (Labutis, Balkevičius, Šukys). Remiantis taip skiriamu

¹¹ „Tikslo aplinkybė – tai antrininkė sakinio dalis, rodanti numanomą, perspektyvoje turimą priežastį, kurios dėlei, prie kurios taikydamosis reiškiasi požymis, pasakytas tariniu“ (Labutis 1998: 300).

Plg.: „Tikslo aplinkybė žymi veiksmo ar būvio tikslą bei paskirtį, atsakydama į klausimus *ko, kurių galų* einama, vykstama, siekiama arba *kam, kuriam tikslui* kas yra arba kas daroma“ (Balkevičius 1963: 225).

¹² „Paprastai toks objektas reiškiamas gana konkrečiu daiktavardžiu“ (Šukys 1998: 168).

¹³ „Ryškesnią tikslo reikšmę turi veiksmožodinių daiktavardžių naudininkas“, pvz., *Dujinei cementacijai naudojamos įvairios krosnys* (LKG 1976: 517).

¹⁴ „Aplinkybių naudininkas išlaiko tą pačią pagrindinę paskirties reikšmę. <...> Tikslo aplinkybė taip pat susidvejinusi su paskirties reikšme“ (Paulauskienė 2001: 173).

netiesioginio objekto ir aplinkybės naudininku, reikia sakyti, kad daiktavardžio naudininkas yra netiesioginis objektas konstrukcijose *aukojasi vaikams, nupirko dukteriai siūly, jam kalną pyliau* ir skiriasi nuo aplinkybės einančio konstrukcijose *aukojasi vaikų labui* (plg. *gerovei*), *nupirko dukters labui siūly, jo labui kalną pyliau*. Taip pat čia svarbu ta pačia raiška žymimi semantiniai skirtumai: konstrukcijose *aukojasi vaikams, nupirko dukteriai siūly, jam kalną pyliau* yra beneficento, o *aukojasi vaikų labui, nupirko dukters labui siūly, jo labui kalną pyliau* – tikslo naudininkas. Ar pastarieji naudininkai skirtingi? Visai gali būti. Bet, pavyzdžiui, sakinyje *Bičiuliai, jo patirtis dar pasitarnaus mūsų labui* (DLKT), *labui* veikiau yra artimas beneficento netiesioginiam objektui, žymimam naudininku (t. y. *pasitarnaus mūsų labui* \approx *mums*; plg.: *?pasitarnaus mums mūsų labui*; dar plg.: *Nupirko dukters labui siūly megtiniui; Paskolijo dar jos labui kelionei ir pinigų*) (žr. toliau). Vadinas, *labui* skirtumams paaiškinti reikia ieškoti dar kitų kriterijų.

Axelis Holvoetas ir Loreta Semėnienė (2004) linksniams priskiria gramatiškumo laipsnius. Remdamiesi Veslavos Čižik (2003) preliminariai nustatyta linksnių hierarchija: *vardininkas* > *galininkas* > *naudininkas* > *kilmininkas* (arba *kilmininkas* > *naudininkas*) > *įnagininkas*, autoriai (Holvoet, Semėnienė 2004: 33) teigia, kad „linksniai išsidėsto skalėje pagal tai, ar jie koduoja centrinės, ar periferinės sakinio funkcijas“; linksnių reikšmės „yra labai abstrakčios ir sunkiai suformuluojamos linksnių hierarchijoje aukštai esančių linksnių atveju, bet darosi tuo konkretnesnės kuo žemesnė linksnio pozicija hierarchijoje“. Pagal santykinę gramatiškumo (artimumo sakinio branduoliui) ar semantiškumo (periferiškumo) laipsnį skiriama linksnių hierarchija susijusi ir su sintaksinės priklausomybės (*valdinys* > *modifikatorius*¹⁵) pagrindu skiriama gramatinių funkcijų hierarchija: *subjektas* > *tiesioginis objektas* > *netiesioginis objektas* > *tolimesni objektai* (angl. *oblique*) (trumpiau, *subjektas* > *objektai*) > *aplinkybės* (plačiau Holvoet 2009a, 2009b). Kaip rašo A. Holvoetas (2009a: 18), „vardažodžių hierarchija, išrikiuojanti veiksmažodžio palydovus tam tikra žemėjančia tvarka pagal jų periferiškumo, arba atsietumo nuo pagrindinės predikacijos laipsnį, leidžia įsivaizduoti laipsnišką veiksmažodžio komplementų perėjimą į modifikatorių kategoriją, kartu numatydamą ir tarpinius šio perėjimo atvejus“. Taigi hierarchizacijos pagrindu naudininkas yra labiau semantinis (mažiau gramatinis) linksnis, žymintis labiau periferines gramatines funkcijas.

Hierarchiniais skirtumais galima grįsti ir *labui* vartoseną: pagal sintaksinę priklausomybę juo žymimi *objektai* > *aplinkybės* (*pasišvenčia bendram labui* > *pasitarnaus mūsų labui* > *dirba žmonių labui* > *grožio labui septynžiedžius renka*). Tai susiję ir su paties *labui* daiktavardiškumu >

¹⁵ Apie sintaksinių ryšių – valdymo ir modifikavimo, *valdinio* resp. *modifikatoriaus*, *valdančiojo žodžio* resp. *modifikuojamojo žodžio* sampratą, kuria čia remiamasi, plačiau žr. Holvoet, Judžentis (2003: 11–35; 2005: 11–38). Ten pat plg. ir tradicinę sintaksinių ryšių tipų apžvalgą. Apie papildinių ir aplinkybių skyrimo kriterijus, kuriais straipsnyje naudojamosi, plačiau žr. Holvoet, Čižik-Prokaševa (2005: 66–70).

*polinksniškumu (pasitarnaus mūsų labui (plg. mūsų gerovei) > grožio labui (*grožio gerovei) septynžiedžius renka)*. Pagal semantines funkcijas netiesioginiu objektu einantis daiktavardiškasis *labui* koreliuoja su beneficentu, o aplinkybe einanti polinksnio *labui* konstrukcija – su finityvu¹⁶, t. y. tikslo raiška. Kaip buvo matyti, be tokių daiktavardiškai ar polinksniškai vartojamų *labui*, yra atvejų, kai *labui* yra (labiau) daiktavardiškasis, bet pagal sintaksinę priklausomybę nėra predikato valdinys (*jo labui (plg. jam, jo gerovei) kalną pyliau*), ir atvirkščiai: *labui* yra veikiau polinksnis, bet predikato valdinys (*naudojo harmonijos, o ne chaoso labui*).

A. Holvoetas ir V. Čižik-Prokaševa (2005: 81–92) sintaksiškai naudininką, kuris neužima argumento pozicijos, t. y. nėra predikato valdinys, vadina laisvuju ir skiria keturis jo tipus: *dativus commodi* (*Jonas atnešė Onai vyno*), *dativus sympatheticus* (*Jonas paspaudė šeiminkui ranką*), *dativus ethicus* (*Jis tau atvažiuos!*), *dativus iudicantis* (*Šis paveikslas man visai gražus*). Autoriai *dativus commodi* interpretuoja kaip beneficento aplinkybę (plg.: *jam kalną pyliau*), *dativus sympatheticus* – kaip argumento suskaidymo atvejį, *dativus ethicus* sieja su diskursu ir laiko sakinio aplinkybe, o „*dativus iudicantis* yra semantiškai reikalaujamas ir sintaksiškai valdomas“ (Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005: 83, 86, 88, 90). Pastarasis laisvasis naudininkas siejamas „ne su visu sakiniu (kaip sakinio aplinkybė), o tik su konkrečių žodžių sintaksinėmis savybėmis“ (t. p.: 91).

Agnieszka Rembiałkowska, aptardama laisvuosius naudininkus, siūlo, „klasifikuojant <...> remtis jų aprėpties (angl. *scope*) kriterijumi“. Konkrečiai kalbant, „laisvųjų naudininkų tipai skiriami visų pirma pagal tai, su kuria sakinio atkarpa jie santykiauja, t. y. su kuriuo predikacijos lygmeniu jie sudaro glaudesnę vienetą ir su kuriuo predikacijos lygmeniu ribojasi jų reiškiamos predikacijos poveikis“ (Rembiałkowska 2009: 149–150). Jos pagrindu „*dativus sympatheticus* koduojamos posesyvinės reikšmės pasireiškia šerdinės predikacijos lygmeniu (plg. 16 sakinį), *dativus commodi / incommodi* koduojamos beneficentinės / maleficientinės reikšmės“ (t. p.: 167–168) „turėtų priklausyti išplėstinės predikacijos lygmeniui“ (t. p.: 162) (plg. 15 sakinį), „*dativus iudicantis* reikšmės [koduojamos] propozicijos lygmeniu, *dativus ethicus* – šnekos akto (sakinio) lygmeniu“ (t. p.: 168). Taigi A. Rembiałkowska (2009: 161–162, 168) aprėpties kriterijumi grindžia su predikatu tiesiogiai nesusijusių laisvųjų naudininkų hierarchizuotus skirtumus. Kaip (ar) tokią aplinkybėmis einančių laisvųjų naudininkų hierarchiją: *dativus sympatheticus* > *dativus commodi / incommodi* > *dativus iudicantis* > *dativus ethicus*, atliepia aptariamasis *labui*, bus kalbama toliau (žr. 2 skyrių). Iš to, kas lig šiol sakyta, aišku, kad (gali būti) ribojamas *labui* vartojimas pagrečiui *dativus sympatheticus* (plg.: *pasidariau namui langus, ?pasidariau namo labui langus*, bet: *pasidariau namų labui* (t. y. namams kaip gyvenamai vietai) *langus*) (žr. toliau).

¹⁶ Finityvas „būdingas daiktams bei reiškiniams, kurių siekiama, kuriems skiriamas veiksmažodžio žymimas veiksmas, pvz.: *komandos varžosi dėl pirmos vietos, žemdirbiai ruošiasi sėjai*“ (Sližienė 1994: 23).

Jurgita Kerevičienė (2008: 117tt), taikydama kognityvinės gramatikos teorines prielaidas ir metodus, siūlo naudininko funkcijas skirti ne pagal sintaksinius (valdomas *resp.* nevaldomas), bet pagal semantinius kriterijus. Kalbininkė naudininką interpretuoja kaip tam tikrą tarpusavyje susijusių skirtingų reikšmių tinklą (angl. *network, set of meanings*).

Šiame straipsnyje į daiktavardžio naudininką žiūrima kaip į hierarchijų, skirtų minėtų autorių (Holvoetas, Semėnienė, Čižik-Prokaševa, Rembiałkowska), narį. Remiantis jomis, kalbama, kada *labui* vartojamas (labiau) daiktavardiškai (turi reikšmę), kada polinksniškai (kaip desemantizuotas). Tai aptariama paisant jo sintaksinės priklausomybės: atsižvelgiama į tai, ar jis yra veiksmažodžio valdomas ar ne. Veiksmažodžio valdiniu einantis daiktavardžio *labas* naudininkas ar polinksnio *labui* konstrukcija su kilmininku yra objektas (papildinys) (žr. 2, 11 sakinius), modifikatoriumi einantys – aplinkybė (žr. 7, 12 sakinius) (plačiau žr. 2 skyrių).

1.2. Toliau, atsižvelgiant į Vytauto Ambrazo (2006: 307) mintį, jog „prielinksnis *dėl(ei)* su kilmininku skverbiasi į tikslo ir paskirties naudininko vartosenos sritį, ypač tada kai kalbama apie konkrečius su tikslu susijusius dalykus, pvz.: *paliko bulves sėklai → dėl sėklos, pasidėjo pieną vaikams → dėl vaikų*, <...> išstumia ir veiksmažodžių abstraktais reiškiamą paskirties naudininką, pvz.: *Dėl valgymo užteks*¹⁷“ (plg. Balkevičius 1963: 226 ir 17–18 sakinius), trumpai minėtina, kuo dar, be naudininko, žymima tikslo aplinkybė ir kaip ji susijusi su tipiška priežasties raiška – prielinksnio *dėl* konstrukcijomis.

Pavyzdžiui, A. Ružės nuomone, be jau minėto naudininko, tikslo aplinkybe eina prieveiksmis, daiktavardžio kilmininkas, iliatyvas, kilmininkas su prielinksniu *dėl*, galininkas su prielinksniais *į, už*, veiksmažodžio bendratis, siekinys, frazeologizmas ir žodžių junginys (LKG 1976: 514tt; plg. Balkevičius 1963: 221t), o priežasties¹⁸ aplinkybe – prieveiksmis, daiktavardžio įnagininkas, kilmininkas su *dėl, iš, nuo* ir *dėka*, galininkas su prielinksniais *per, už*, įnagininkas su prielinksniu *su*, frazeologizmas ir žodžių junginys, pvz.: *Dėl tėvų įnorio, dėl tamsuolių fanatikų prietarų išsižadėjau gražiausio jausmo – meilės* (plg. 3 sakinį) (LKG 1976: 516–517; dar žr. LKG 1965: 194). Kilmininkas su prielinksniu *dėl* dažnai būna sinonimiškas tikslo funkciją turinčiam galininkui su prielinksniu *už*¹⁹ arba naudininkui, plg.: *Mat, tu dar mokykloje būdama, jau kovojai už lietuviškumą* (plg. *dėl lietuviškumo*); *Kovai medžiojami dėl kepsnio* (plg. *kepsniui*) (Ružė in: LKG 1976: 518).

¹⁷ Plg. Šukio (1998: 169) nuomonę šiuo klausimu: „Vietoj paskirties [t. y. tikslo] naudininko paprastai nelabai tinka prielinksnio *dėl* konstrukcijos, pvz.: *dėl sėklos pasilikom; dėl duonos užsidirbsiu; pasiskolink dėl kelionės*“.

¹⁸ Priežasties santykių aprašą svarbiausiuose lietuvių kalbotyros darbuose žr. Našlėnaitė-Eberhardt (2002: 8–12).

¹⁹ Tikslo prielinksnio *už* konstrukcijos vartojamos „prie veiksmažodžių, kurių veiksmu pasakomas koks nors siekimas (*kovoti, žūti, mirti, kelti* ir pan.)“ (Ružė in: LKG 1976: 518).

E. Valiulytė, DLKG (2006: 543) aptardama priežasties reikšmės veiksmožodinius junginius, teigia, kad „priežastį žymi junginiai su prielinksniais *iš, nuo, dėl, už*, rečiau – su *dėka, per*, su įnagininku be prielinksnio, su prieveiksmais“ (dar žr. Valiulytė 1998: 337–410). Kiek toliau nagrinėdama tikslo raišką, ji (DLKG 2006: 551) laikosi nuomonės, kad „veiksmo tikslą bei paskirtį žymi kilmininkas ir naudininkas (vieni ar su bendratimi), bendratis, prielinksnių [*dėl, prie, į* su kilmininku] konstrukcijos“, pvz.: *kovoja dėl laisvės, paklausė smalsumo dėlei* (dar plg. Labutis 1998: 302). Prielinksnis *dėl*, vartojamas „reiškiant veiksmo tikslą, dažnai susipina su priežasties reikšmės atspalviu“ (LKG 1971: 590²⁰; panašiai Ružė in: LKG 1976: 518²¹; dar žr. Valiulytė 2001: 201, 222). Išsamiai aprašiusi dabartinės lietuvių kalbos sintaksinius sinonimus, kalbininkė apibendrina: „pagrindinės priežasties santykių raiškos priemonės yra konstrukcijos *išKilm, nuoKilm* ir *dėlKilm*“ (Valiulytė 1998: 406), o „centrinę vietą tikslo [konkrečiau, siekinio] reikšmės priemonių sistemoje užima bendratis – viena ir su kilmininku, o prielinksninės [*į, prie, dėl*] konstrukcijos sudaro tos sistemos periferiją“ (Valiulytė 2001: 222; panašią nuomonę dar žr. Labutis 1998: 300).

J. Šukio (1998: 380; dar žr. 1978: 31) nuomone, „bendroji prielinksnio *dėl* reikšmė – priežastis su paskirties atspalviu – gana aiški ir be sakinio“. „Kai prielinksnio *dėl* konstrukcija reiškia gana aiškia paskirtį [t. y. tikslą], jai yra artimas paskirties naudininkas, tačiau juo keisti nebūtina, nei norima išlaikyti priežasties atspalvį. *Mama dėl savo vaiko* (plg. *savo vaikui*) *duoną paskutinę raiko*. Tačiau vietoj tokios paskirtį reiškiančios prielinksnio *dėl* konstrukcijos, kur negalima įžiūrėti priežasties atspalvio, geriau tinka įprastas paskirties naudininkas. *Pirkom bulvių dėl sėklos*“ (Šukys 1998: 380t). E. Valiulytė (1998: 376) teigia, kad prielinksnio *dėl* – priežasties, tikslo, objektinė, nuolaidos – „reikšmės yra labai artimos: jas vienija bendras semantinis požymis, kurį sąlygiškai galima pavadinti „loginiu pagrindu“: <...> Pasitaiko tokių vartojimo atvejų, kad sunku pasakyti, kokiai reikšmei priskirti aptariamą konstrukciją“²².

Iš to, kas sakyta, matyti, kad, nepaisant tipiškos prielinksnio *dėl* konstrukcijai – priežasties – reikšmės, ji yra daugiareikšmė: ja pasakomos ir kitos – nepriežasties (tikslas, objektinės ar pan.)

²⁰ „Prielinksniai *dėl, dėlei* vartojami reiškiant veiksmo (taip pat būsenos, veiksminės ypatybės) priežastį“ (Valiulytė in LKG 1971: 590), tikslą, nuolaidą, minties ar kalbos objektą, stiprinant kito žodžio reikšmę, pvz., *Dėl gerumo jis geras* (gerumo jis geras) (Valiulytė in DLKG 2006: 441). E. Valiulytės nuomone (1998: 381), junginiuose su aktyviu, valingus veiksmus žyminčiais veiksmožodžiais prielinksnio *dėl* konstrukcija, turi ir tikslo reikšmę, pvz.: *atjojo dėl mergelės* (plačiau žr. LKG 1976: 87). Tokius junginius galima transformuoti į sudėtinius tikslo sakinius, plg.: *atjojo, kad pamatytų mergelę*.

²¹ „Prielinksninė [*dėl* su kilmininku] konstrukcija tikslo aplinkybės reikšme literatūrinei kalbai nelabai būdinga. Be to, kilmininko su prielinksniu *dėl* tikslo reikšmė ne visada aiškiai atribojama nuo priežasties reikšmės“, pvz., *Dėl drąsumo jis užsikišo už diržo savo tėvo ilgą Damasko durklą, paėmė lazdą ir išėjo; Dėl smagumo vieną gali pasikviesti, bet daugiau nieko* (LKG 1976: 518).

²² Balkevičius (1963: 225; dar žr. t. p.: 226; panašią nuomonę žr. Labutis 1998: 293, 300) sako, kad „tikslas aplinkybę nuo veikiančios priežasties aplinkybės skiria kitoks priežastinis ir laiko santykis su sakinio tariniu: veikiančios priežasties aplinkybė realioje tikrovėje kyla anksčiau už tarinį arba eina kartu su tariniu, o tikslo aplinkybė yra tik galimas arba laukiamas tarinio veiksmo arba būvio rezultatas“, arba, Našlėnaitės-Eberhardt (2002: 17) žodžiais, kalbamasis tikslas – tai į ateitį nukreipta priežastis.

reikšmės: vienais atvejais jos grynos, kitais – sinkretinės. Daiktavardžio naudininku paprastai žymime tikslą (*dirbame žmonių labui, pasidėjo pieną vaikams*). Tokį aplinkybe einantį naudininką stumia prielinksnio *dėl* konstrukcija (Ambrazas). Dėl galimo tapataus aplinkybių žymėjimo prielinksniu *dėl* su kilmininku gali būti sunku atriboti priežasties ir tikslo reikšmes.

Toliau priežasties ir tikslo reikšmės suvokiamos kaip dvi savarankiškos, t. y. laikomasi siauresnio požiūrio į priežastį (panašiai žr. Labutis 1998) ir kalbama, kokią vietą užima čia aptariamasis *labui* (plačiau žr. 2 skyrių). J. Šukio (1998: 552–553; 1978: 134) manymu, toks į polinksnius pastebimiau besiveržiantis *labui* „su kilmininku pasako priežastį, paskirtį (ypač su *dirbti, daryti, stengtis...*). *Tavo labui, ne kieno kito, stengiuosi* (plg. 7 sakinį). *Labui* nesunkiai gali būti keičiamas senybiniu prielinksniu *dėl*, plg. *Dirbkime dėl tėvynės; Dėl tavęs stengiuosi*“. Remdamiesi 11 sakiniu, galime sakyti, kad tais atvejais, kai polinksnio *labui* konstrukcija eina objektu (papildiniu) (t. y. yra valdiny), ji sinonimiška tikslo naudininkui.

Taigi aplinkybių *labui* galima pakeisti priežasties ir tikslo *dėl* konstrukcijomis ir laisvaisiais naudininkais. Kyla klausimas, ar *labui* ir *dėl* konstrukcija ar naudininkas vartojami kaip (laisvieji) variantai, o gal kiekvienas turi savo reikšmę. Pavyzdžiui, ar aplinkybe einančių *labui* ir *dėl* konstrukcijų reikšmės yra sinonimiškos ar skirtingos (plg.: *dirba, taupo vaikų labui / dėl vaikų ir savos ateities labui / dėl ateities*)²³; kaip (ar) aplinkybės *labui* susijęs su beneficentu (plg.: *taupo vaikų labui / vaikams, pieną pasidėjo vaikų labui / vaikams*); kuo (ar) skiriasi netiesioginio objekto naudininkai sakiniuose *Nepriklausomybė būtina visuomenei* nuo *būtina visuomenės labui*.

2. DAIKTAVARDIŠKASIS IR POLINKSNIŠKASIS *LABUI* REMIANTIS DLKT

Toliau, remiantis DLKT pavyzdžiais, *labui* sakinyje aptiriamas, atsižvelgiant į tai, ar jis vartojamas (labiau) kaip daiktavardis, ar kaip polinksnis. Kalbant apie tai žiūrima, ar jis yra valdiny ar modifikatorius. Pagal tai skiriama *labui* konstrukcijos gramatinė funkcija (*objektas > aplinkybė*), plg.:

19) *Žmogus gali pasirinkti saikingą mėgavimąsi pojūčių malonumais arba griežtai jų atsisakyti, trokšdamas **tarnauti valstybei** ir visuotiniam **labui***. DLKT

²³ Plg.: „Prielinksnis ar polinksnis linksnio reikšmę smarkiai pakeičia ir kartu su daiktavardžio ar daiktavardiškai pavartoto žodžio (įvardžio, skaitvardžio...) linksniu sudaro prielinksninę konstrukciją. <...> Prielinksnis ir linksnis tartum susilieja, sudarydami kokybiškai naujos reikšmės žodžių junginį, todėl paprastai kalbama ne apie prielinksnių, o apie prielinksninių konstrukcijų reikšmes“ (Šukys 1978: 5–6).

20) *Tik tas išorinis rūkas sukliudė Lukui pastebėti posūkį. Pažįstamas draudžiantis balsas prašė užmiršti tai ir **nebegalvoti** mano ir jo paties **labui**, tačiau Odesos rūkas buvo stipresnis. Mačiau važiuojant Luko automobilį vakarėjančiu, tuščiu keliu.* DLKT

Kaip užsiminta, veiksmažodis savo predikatinė funkcija prisijungia valdinius, t. y. veiksmažodžio reikšmė reikalauja valdinių kaip papildymų (komplementų), išreiškiančių jo argumentus. Sakinyje predikato valdiniai eina papildiniais (žr. 19 sakinį). Papildinių kaip veiksmažodžio (ar kito predikatinio žodžio) valdinių samprata susijusi su jo valentinėmis savybėmis, t. y. veiksmažodžio galėjimu jungtis su jam reikalingais tam tikros formos žodžiais – valentiniais palydovais (Sližienė 1994: 5). Modifikatoriais, sakinyje paprastai einančiais aplinkybėmis, reiškiamą papildoma predikacija (žr. 20 sakinį). Papildinius nuo aplinkybių „būtų galima skirti pagal vieną paprastą kriterijų: kas įeina į pagrindinės predikacijos aprėptį, yra papildinys, kas neįeina – aplinkybė“ (Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005: 66²⁴) (dar žr. toliau).

2.1. Daiktavardiškasis *labui*

Daiktavardžio *labas* naudininkas vartojamas 19, 21–28 sakiniuose. Tokio tipo pavyzdžiai, kur *labui* turi savo derinamųjų pažyminių, sudaro turimos medžiagos mažumą (30 iš 1250). Sintaksiškai 19, 21–24 sakiniuose vartojamas daiktavardžio *labas* naudininkas skiriasi nuo vartojamo 25–28 sakiniuose, t. y. objektas (papildinys) *vs.* aplinkybė. Objektu einantis daiktavardžio *labui* 21 sakinyje atliepia pacientą kaip veiksmo poveikio gavėją (plg. Sližienė 1998: 96), 19, 22–24 sakiniuose – netipišką beneficentą (žr. 7 išnašą) (plg. Sližienė 1994: 343; 2004: 299), aplinkybe einantis 25–28 sakiniuose žymi tikslą.

Sakiniuose 19, 21–25 gana lengvai numanomas asmenis žymintis daiktavardžio kilmininkas (plg.: (19) *tarnauti visuotiniam labui* (gerovei) \approx *tarnauti visuotiniam visų žmonių labui*), kuris 27–28 sakiniuose pasakomas (plg.: (28) *veikia bendram visų* (žmonių) *labui*). Šių sakinių pagrindu 29–30 sakiniuose vartojamas *visų* sintaksiškai gali būti interpretuojamos dvejopai: *visų* galima laikyti *labui* priklausomojo žodžio – asmenis žyminčio daiktavardžio kilmininko derinamuoju pažyminiu (plg.: *pasilikti [visų gyvų būtybių] labui*) arba pagal reikšmės sinonimiškumą nederinamąjį kilmininko pažyminį *visų* sieti su derinamaisiais *bendras*²⁵, *visuotinis*²⁶ ir laikyti jį paties *labui* priklausomuoju dėmeniu ((28) *pasilikti visų*, t. y. bendram, *labui*).

²⁴ Ten pat (Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005: 66t) plg. ir tradicinę papildinio ir aplinkybės sampratą.

²⁵ Plg. LKŽ_e: *bendras* – priklausantis visiems, visų; kartu naudojamas.

²⁶ Plg. LKŽ_e: *visuotinis* – visa ir visus apimantis, visiems bendras.

21) *Federacijos taryba gali finansiškai remti kantonų eksperimentinių ūkių ir mokslo institutų specialiuosius tyrinėjimus, jeigu jie **padeda bendram labui*** [P]. DLKT

22) *Tuščiagarbio pirmavimo siekis pražudo daugelį. **Pakenkė bendram labui*** [B] *jis ir dabar.* DLKT

23) *Bažnyčia vertina ir giria darbą tų, kurie, tarnaudami žmonėms, **pasišvenčia bendram labui*** [B] *ir prisiima viešų pareigų našta.* DLKT

24) *Santuoka „**turi** didžiausios **reikšmės** (plg. *reikšminga*) žmonių giminės pratęsimui, pačių šeimos narių **asmeniniam labui** bei amžinajam likimui“.* DLKT

25) *Drąsesnieji nulėkė palei laidus gatvele – anava, guli išdrikę virš upelės, stulpas nuo stulpo čia toli, užtat laidai ir neatlaikė. Rytą **bendram labui** (plg. *dėl bendros gerovės*) **sujudo** ir Mortūnienė, pakeliui į raštinę užsuko pas Milašį, reikia skambinti į miestą elektrikams, tegu sutvarko.* DLKT

26) *Gal patikslintumėte čia susirinkusiesiems, kokius gi darbus dirbate? Manau, būtų įdomu sužinoti, ką jūs, broli Veleri, **nuveikiate bendram labui** (plg. *dėl bendros gerovės*)? – Aš... – jį apsidairė, bet išvydo iš tiesų daug laukiančių žvilgsnių, – hmmm... pavyzdžiui, padedu virtuvėje...* DLKT

27) *Galėtų ir turėtų daugiau susikoncentruoti, gal ir **susivienyti** – **bendrajam** mūsų tautos **labui**.* DLKT

28) *Bendruomenėje ji padeda kitiems, o kiti padeda jam, arba vėl – kartu **veikia bendram visų labui**.* DLKT

29) *Tai tantrinės apeigos, jų metu mokiniai prašo Mokytoją kiek galima ilgiau **pasilikti** šioje žemėje **visų** gyvų būtybių **labui** (plg. *bendram gyvų būtybių labui*). DLKT*

30) *Žodžiu, jie vargais negalais išgelbsti detektorių nuo pasikėsimo, detektorinę – nuo išniekinimo, ir brangus godotinas valstybės turtas **liko visų labui** (plg. *visų žmonių labui; visiems; bendram visų žmonių labui; bendram labui*). DLKT*

Grįžkime prie daiktavardiškojo *labui*. Reikšme „gerovė, nauda“ *labas* naudininkas vartojamas 31–40 sakiniuose su divalenčiais (pvz.: *(pa-)aukotis, (pasi-)tarnauti, kenkti, prieštarauti, būtinas, svarbus* ir pan.) ir trivalenčiais (pvz.: *atiduoti, (pa-)aukoti, palikti, parūpinti, skirti; pašvęsti, pa(si)naudoti* ir pan.) predikatais. Toks objektu einantis *labui* 31–37 sakiniuose, panašiai kaip 22–24 sakiniuose, atliepia netipiską beneficentą (plg., pvz., Sližienė 1994: 109; 1998: 111, 122; 2004: 299). Tiksliau kalbant, šiuose sakiniuose vartojamas daiktavardžio *labas* naudininkas aktualizuoja

(pabrėžia) beneficentinę – naudos reikšmę, o patį beneficentą atitinka *labui* valdiniu einantis konkrečius gyvus ar retai negyvus ir abstrakčius daiktus žymintis daiktavardžio kilmininkas (plg.: (31) *pasitarnauti santuokos labui (gerovei) ≈ santuokai*; (32) *parsidavei mūsų visų labui (gerovei) ≈ parsidavei mums visiems*). Kaip sako Valerijus Apresianas (1995: 18), toks *labui* daro matomą semantinę „kad X-ui būtų gerai“ požymį (plg.: (31) *pasitarnauti šeimos labui ≈ pasitarnauti, kad šeimai [B] būtų gerai*).

31) *Dabar norėtume paskatinimo žodžius tarti mokslo vyrams, kurie galės labai daug pasitarnauti santuokos bei šeimos labui ir sąžinės ramybei, jeigu, drauge su kitais tyrinėdami, imsis geriau ištirti sąlygas gimimams doru būdu reguliuoti.* DLKT

32) *Mums dargi malonu, kad tu intuityviai, savo moterišku protu vadovaudamasi, taip nepigiai parsidavei mūsų visų labui.* DLKT

33) *Šeima būtų pripažinta pirmine visuomene ir tam tikra prasme „nepriklausoma“. „Nepriklausomybė“ būtina visuomenės labui.* DLKT

34) *NATO atstovų vizitai į Lietuvą – kartu ir Lietuvos draugų ir bičiulių būrio išplėtimas. Kaip rodo patirtis, svarbu Lietuvos labui ir asmeniniai kontaktai su užsieniečiais, asmeninės pažintys.* DLKT

35) *Brangusis commendatore, sėskitės, bičiulis de Ambrozijas pasakojo man apie Jus, apie Jūsų valstybės labui atiduotą gyvenimą (plg. Jūs atidavėte gyvenimą valstybės naudai). Ir slaptą poeto gyslelę, tiesa? DLKT*

36) *Kelmės rajono Paprūdžio žemę nerealizuoju, prašymo agrarinės reformos tarnybai dėl žemės ar kompensacijos gavimo nepateikiau, palikdamas ją Lietuvos labui. Netiesa ir tai, kad valstybės sąskaita į mano žmonos turimą sklypą nutiestas kelias ir iškirsti medžiai.* DLKT

37) *Supratau, daktare Ignacai. Ačiū jums už tėvišką rūpestį. Lieku skolinga visą likusį gyvenimą už šią bemiegę naktį, paaukotą mano kūno labui ir sielos išganymui. – Vžaimno... DLKT*

Daiktavardiškasis *labui* 38 sakinyje atitinka kontentyvą (plg. Sližienė 1998: 226), o 39–40 sakinių – finityvą (plg. Sližienė 1998: 10; 2004: 67). Kaip aiškėja iš 41 sakinio konteksto, *labui* čia gali būti interpretuojamas kaip turintis sinkretinę – beneficiento ir tikslo (finityvo) – reikšmę (plg.: *Lūšio labui parūpinti mėsos ≈ Lūšiui [B] parūpinti mėsos ir (arba) parūpinti mėsos Lūšiui pavalgyti [Fin]*, t. y. Lūšio naudai arba dėl Lūšio). Aktualizuoto beneficiento objektu eina daiktavardžio *labas*

naudininkas, o tikslo aplinkybe einantis *labui* gali būti suprantamas ir kaip daiktavardžio naudininkas, ir kaip polinksnis (žr. toliau).

38) *Atveriamos klaidingiems ir apgaulingiems sprendimams, prieštaraujantiems tiesai ir asmens bei tautų labui.* DLKT

39) *Mokslinių tyrimų rezultatai gali būti naudojami daugelio žmonių labui: padėti žmonėms geriau prisitaikyti ir būti laimingesniais, išmokyti nugalėti pažintinių sugebėjimų trūkumą, įveikti baimę, nerimą.* DLKT

40) *Žinoma, aš patvoirtinau, kaip naujas atsivertėlis, – o tai neva matyti iš randų, – norįs visas jėgas skirti Jeruzalei ir jos šventyklos labui.* DLKT

41) *Pietums suvalgiau bulvių su pienu ir supratau, kad Lūšio labui kuo greičiau turiu parūpinti mėsos.* DLKT

Daiktavardiškai vartojamas ir aplinkybe einantis *labui*. Toks *labas* naudininkas 42–44 sakiniuose, skirtingai nei 31–40 sakiniuose, neužima veiksmožodžio argumento vietos, t. y. yra modifikatorius. Pavyzdžiui, 42 sakinio daiktavardiškąjį *labui* galima suprasti dvejopai: jis pridare siaubingų dalykų mano turtui, t. y. pakenkė, sugadino mano turtą, arba jis pridare siaubingų dalykų mano naudai, t. y. man pačiam. Pirmasis *labas* naudininkas vartojamas reikšmė „turtas, lobis, išteklius“; antrasis aktualizuoja reikšmę „nauda, gerovė“ (t. y. *man* ≈ *mano naudai*). Šis *labui*, kaip ir 43–45 sakiniuose vartojamas, artimas minėtam *dativus commodi*, atliepiančiam beneficentą. 46 sakinyje vartojama *labui* konstrukcija gali būti suprantama tiek kaip *dativus commodi* (*dariau visa tai tavo labui* ≈ *tau*), tiek kaip tikslo naudininkas (*dariau visa tai tavo labui* ≈ *tavo gerovei*) ar jam artima prielinksninė *dėl* konstrukcija (*dariau visa tai tavo labui* ≈ *dėl tavęs*). 47 sakinyje *labui* su kilmininku konstrukcija gali būti interpretuojama kaip artima beneficiento *dativus commodi* (plg.: (47) *dirbs Egipto labui* ≈ *Egiptui*) arba kaip sinonimiška tikslo prielinksnio *dėl* konstrukcijai. Pastaruoju atveju *labui* „praranda“ savo daiktavardiškumą, t. y. *labui* reikšmė „nauda, gerovė“ išblunka, ir jis vartojamas kaip polinksnis su kilmininku. Iš 48–49 sakinių matyti, kad čia vartojama tikslo *labui* su asmenį žyminčio įvardžio kilmininku konstrukcija artimesnė prielinksnio *dėl* konstrukcijai (plg.: (48) *šutvę siunčia man mano labui* ≈ *siunčia man dėl manęs*) nei daiktavardžio *gerovė, nauda* naudininkui (plg. (48) *šutvę siunčia man mano labui* ≈ *?siunčia man mano gerovei*). Kitaip kalbant, tais atvejais, kai aplinkybinis *labui* su asmenį žyminčio įvardžio (daiktavardžio) kilmininku nebesiejamas su beneficentu, t. y. suprantamas kaip žymintis tikslą, abstraktaus

daiktavardžio *labas* reikšmė tampa blankesnė ir jis vartojamas labiau kaip polinksnis *labui* su kilmininku (žr. toliau).

42) *Varnui aš niekad nebuvaui nei mergina, nei moteris, nei netgi žmogus, Ligonį. Nesvarbu, kad mano labui* (plg. *mano ištekliams, turtui; man*) *jis pridarė siaubingų dalykų.* DLKT

43) *Jie sukūrė jas patys savo energija ir kūrybiniu talentu tiek sau, tiek kitų tautų labui* (plg. *kitoms tautoms*). DLKT

44) *Jam brangios ne šios vertybės savaime, bet jų nauda. Naudos jis ieško asmeniškai* (plg. *sau*) *arba visuomenės labui* (plg. *visuomenei*). DLKT

45) *Yra pabrėžęs, kad dalyvavimas šventuosiuose slėpiniuose „yra tikras išpažinimas ir atminimas, kad Viešpats mirė ir grįžo į gyvenimą dėl mūsų ir mūsų labui* (plg. *mums*)“.

46) *Šaukiuosi tavęs, mano tėve Amonai, nes esu vienas, visiškai vienas. Mylinčia širdimi aš dariau* *visa tai tavo labui* (plg. *tau, tavo gerovei, dėl tavęs*), *tad šią sielvarto ir negandos valandą padėk tam, kuris ryžtasi veikti.* DLKT

47) *Možė keletą mėnesių liks karališkųjų statybų prižiūrėtoju – kol paruoš sau įpėdinį. O paskui jis kartu su manimi dirbs Egipto labui* (plg. *Egiptui; dėl Egipto*) *ir gerovei.* DLKT

48) *Pažvelkim, kas jie, ta bepročių šutvė, kurią vadinamas Dievas siuncia man* [B] *mano labui* (plg. *?mano gerovei, dėl manęs*). DLKT

49) *Kitaip dar apšauks vokiečių šnipais. Geriausia jums* [B] *jūsų pačių labui apsirūpinti vardais.* DLKT

Minėtos laisvųjų naudininkų hierarchijos: *dativus sympatheticus* > *dativus commodi* / *incommodi* > *dativus iudicantis* > *dativus ethicus*, pagrindu kyla klausimas, ar daiktavardiškasis *labui* vartojamas pagrečiui su kairėje pusėje nuo *dativus commodi* / *incommodi* skiriamu nariu, t. y. vietoj išorinį posesorių žyminčio naudininko – *dativus sympatheticus*? Toks keitimas įmanomas, tačiau semantiškai *dativus sympatheticus* ir daiktavardiškasis *labui* skiriasi. 50 sakinyje laisvuju naudininku (*keleiviui*) žymimas beneficento posesorius, kuris į predikatu pasakomą veiksmą įtraukiamas (vok. *involviert*) ir jo veikiamas (angl. *affected*) netiesiogiai (vok. *indirekt*) (plg. Vaičiulytė-Semėnienė 2015 ir ten cituojamą literatūrą). Kitaip kalbant, čia vartojamas naudininkas, be *dativus sympatheticus*, fone (angl. *background*) turi ir *dativus commodi* reikšmę. Atrodytų, kad 51 sakinyje posesyvinis santykis tarp posesoriaus (*keleiviui*) ir posesumo (*kojos*) išardomas. Veikia *dativus sympatheticus* interpretacija nustumiami į foną, ir į avansceną (angl. *foreground*) iškeliami

ir aktualizuojama posesoriui daromos naudos – beneficentinė interpretacija. Toks daiktavardiškasis *labui* artimas *dativus commodi*, ypač tais atvejais, kai *labui* su kilmininku atskiriamas nuo galininku žymimo posesumo ir keliamas į sakinio pradžią, kaip 52 sakinyje (plg. Vaičiulytė–Semėnienė 2006: 171–172). Tokių kaip 50–52 sakiniai tarp turimų DLKT pavyzdžių nėra. Neturima ir sakinių, kur *labui* vartojamas kaip maleficiento aplinkybė (plg. Rembiałkowska 2009: 154). 53 sakinio maleficiento (nesėkmės) naudininkas (*mamai*) keičiamas 54 sakinyje į konstrukciją *mamos labui* suponuotų jos kaip *dativus commodi* interpretacija: *mamai gerai / pasisekė, kad šį kartą pyragas nenusisekė; ji taip ir norėjo* (plg.: *Mamos labui* (plg. *naudai*) *pyragas nenusisekė*). Dėl tos pačios *labui* kaip „nauda, gerovė“ interpretacijos jis netinka sakiniuose su *dativus iudicantis*, kuriuo žymimas subjektyvus vertinimas (plg. Rembiałkowska 2009: 156–157, 163; žr. 55 sakinį). Kitaip kalbant, *dativus iudicantis* yra susijęs su percipiento (žr. Sližienė 1994: 20–21), o *labui* – su beneficiento funkcija. Kita vertus, 56 sakinyje, kur „laisvasis naudininkas gali būti suprantamas tiek kaip *dativus iudicantis*, tiek ir kaip *dativus commodi*“ (Rembiałkowska 2009: 157), būtų galima tikėtis ir beneficentą aktualizuojančios *labui* su kilmininku konstrukcijos.

50) Numazgojo **keleiviui** *kojas*. (cituojama iš DLKG 2004: 514)

51) Numazgojo keleivio **labui** (plg. *naudai*) *kojas*.

52) Keleivio **labui** (plg. *keleivio naudai, keleiviui*) *šeimininkas numazgojo kojas*.

53) Šį kartą pyragas **mamai** *nenusisekė*. (cituojama iš Rembiałkowska 2009: 154)

54) Šį kartą pyragas *mamos labui* *nenusisekė*.

55) Tai **tau** (plg. *?tavo labui*) *gal monitorius yra vaizduoklis dar?* (cituojama iš Rembiałkowska 2009: 155)

56) Studijos **man** (plg. *mano labui*) *tapo tuo, kas arbatinuko dirbimas senajam kinui*. (cituojama iš Rembiałkowska 2009: 156)

Galiausiai apie būdo ar reikšmę, žymimą daiktavardiškuoju *labui*, leidžia kalbėti 57 sakinio kontekstas.

57) *Sprendimas priimamas paprasta balsavusiųjų dauguma po to, kai „už“ ir „prieš“ pasisakė po du deputatus. Mes galim šitą klausimą dabar išspręsti (KAIP?) jūsų labui* (plg. *jūsų naudai; jums palankiai*). DLKT

Iš to, kas apie *labui* kaip daiktavardžio formą sakyta, aiškėja, kad jis su savo priklausomuoju dėmeniu – (retai) derinamuoju būdvardžiu arba (paprastai) nederinamuoju daiktavardžio (įvardžio) kilmininku – vartojamas kaip predikato valdinys arba modifikatorius.

Daiktavardiškasis *labui* su derinamuoju pažyminiu sakinyje eina objektu arba aplinkybe. Dėl savo leksinės reikšmės abstraktumo objektu einantis *labas* naudininkas atliepia netipišką beneficentą (*pasišvenčia bendram labui*) ar patientą (*tyrinėjimai padeda bendram labui*). Aplinkybe einančiu daiktavardžio *labas* naudininku su derinamuoju pažyminiu žymimas tikslas (*bendram labui sujudo*). Tikslas naudininkas artimas prielinksnio *dėl* konstrukcijai (*dėl bendro labo (gerovės) sujudo*).

Daiktavardiškojo *labui* valdiniu paprastai eina gyvus (asmenis) arba (retai) abstrakčius daiktus žyminčio daiktavardžio kilmininkas (*pasitarnauti santuokos bei šeimos labui*). Atsižvelgiant į paties daiktavardžio *labas* leksinės reikšmės aiškumą ir remiantis jo nederinamuoju priklausomuoju dėmeniu, galima apibendrinti taip: objektu einantis daiktavardžio *labas* naudininkas aktualizuoja beneficentą (*būtinis visuomenės labui*) arba atliepia patientą, kontentyvą (*prieštarauja asmens labui*), finityvą (*naudoti žmonių labui*), aplinkybe einantis paprastai atitinka aktualizuotą beneficentą (*sukūrė ne sau, o tautų labui*), kartais juo pasakomas būdas (*išspręsti jūsų labui*). Daiktavardiškai vartojamam *labui* būdingos ir sinkretinės (beneficiento ir tikslo) reikšmės (*parūpinti Lūšio labui, dariau visa tai tavo labui*). Tokiais atvejais, kai aplinkybinė *labui* su asmenis žyminčiu daiktavardžio (įvardžio) kilmininku konstrukcija suprantama kaip tikslo, paties *labui* reikšmė tampa blankesnė (plg. *siunčia man mano labui*) (žr. toliau).

2.2. Polinksniškasis *labui*

DLKT esama ir daugiau pavyzdžių, kur daiktavardžio *labas* reikšmės yra mažiau aiškios ir darosi akivaizdu, kad *labui* su kilmininku vartojamas (labiau) kaip polinksnio konstrukcija. Tai susiję su *labui* valdinio, žymimo kilmininku, abstraktumu.

Pavyzdžiui, remiantis 58 sakiniu, kur abstraktaus daiktavardžio naudininkas (*sveikatai*) eina beneficiento objektu, galima manyti, kad beneficentas gali būti aktualizuojamas abstraktaus daiktavardžio *labas* naudininku, panašiai kaip *Bloga nuotaika kenkia tavo labui (tau)*. Tačiau iš 59 sakinio matyti, kad *labui* su abstraktaus daiktavardžio kilmininku vartoti darosi kebliau (*?kenkia sveikatos labui*). Atrodytų, kad objektu einantis abstraktus daiktavardis silpnina daiktavardiškąjį *labui*. Bet jis vartojamas 60 sakinyje, kur eina finityvo objektu. 61–64 sakiniuose beneficiento arba finityvo objektas žymimas polinksnio *labui* su abstraktaus daiktavardžio kilmininku konstrukcija, kuri sinonimiška veiksmožodžio ar būdvardžio valdomam naudininkui.

58) *Bloga nuotaika, susierzinimas kenkia sveikatai.* (cituojuama iš Sližienė 1994: 343)

59) *?Bloga nuotaika, susierzinimas kenkia sveikatos labui* (plg. *?sveikatos gerovei*).

60) *„Šiuo pakvituoju, kad maloningasis Utenos dvaro ponas Balcevičius lenkų revoliucijos labui* (plg. *lenkų revoliucijos gerovei; lenkų revoliucijai*) **paaukojo** tris šimtus rublių. Jam atlygins Dievas ir laisvoji Žečpospolita. Pasirašė revoliucijos pasiuntinys Smilga“. DLKT

61) *Valstietis ir amatininkas teikdami materialines gėrybes, dvasininkas – malda ir religinėmis apeigomis, ir kiekviena klasė atlikdama savo darbą. Bendro gėrio labui* (plg. *bendram gėriui*) **būtina**, kad tokia sistema turėtų valdančiąją dalį, kaip kad siela valdo kūną ar aukštesnė prigimtis valdo žemesnę. DLKT

62) *Dauginančios politinio godumo ir nusikaltimų aukas, valdžios galią naudojančios ne bendrosios gerovės* (plg. *bendrajai gerovei*), o kurios nors partijos arba pačių **vadovų labui**. DLKT

63) *Nepaisant to, ko norėtų kai kas, nevalia pamiršti, nes mes, žmonės, galime kaip tik tai daryti, tylėti, bijoti, mąstyti skaičiais, aukoti priemones tikslų labui* (plg. *tikslams, dėl tikslų*), *nenoriai sutepame krauju savo rankas, bet jei tai daro kažkas kitas mūsų vardu, nusukame akis į šalį arba skanduojuame pritarimo šūksnius.* DLKT

64) *Brangieji, jūsų kunigystė yra Dievo dovana, skirta savosios tautos šventėjimo labui* (plg. *?savosios tautos šventėjimo gerovei / naudai; savosios tautos šventėjimui*). DLKT

Labui priklausomuoju dėmeniu einančio daiktavardžio abstraktumas praranda savo skiriamąją (*daiktavardiškasis* > *polinksniškasis*) galią tais atvejais, kai *labui* su kilmininku eina tikslo aplinkybe arba taip gali būti interpretuojamas (plg. 47–49 sakinius). 63–68 sakiniuose vartojamo polinksnio *labui* kilmininko valdinys leksiškai neribotas: pasakomas konkrečius ((ne)gyvus) ir abstrakčius daiktus žyminčiu daiktavardžiu. Tokios tikslo reikšmės polinksnio *labui* su kilmininku konstrukcijos, pasak V. Apresiano (1995: 18), interpretuotinos kaip „kad P rastųsi“. Tikslas pasakomas kondensuotai (plg. Valiulytė 1998: 369): pagal ekonomiškumo principą polinksnio *labui* konstrukciją renkama vietoj šalutinio sakinio (plg.: (67) *Tie išliejo mažiausiai prakaito nemokamo mobiliojo telefono labui ≈ išliejo mažiausiai prakaito tam, kad gautų / įsigytų nemokamą mobilųjį telefoną*). Šios polinksnio *labui* konstrukcijos sinonimiškos tikslo *dėl* su kilmininku konstrukcijoms. Be tokių aiškių atvejų, esama ir dvireikšmių: 71 sakinyje vartojamas aplinkybe einantis *labui* gali būti interpretuojamas ir kaip daiktavardiškasis, t. y. aktualizuojantis beneficentą (*darykime ne sau*

[B], o *žmonių labui* ≈ *žmonėms*), ir kaip labiau polinksniškasis, t. y. žymintis tikslą (*darykime ne ataskaitoms* [Fin], o *žmonių labui* ≈ *dėl žmonių*) (dar žr. 46–47 sakinius).

65) *Dievas rungtyniauja su žmonėmis: Abraomas mirtingą sūnų paaukojo Dievui, bet jam nereikėjo mirti; gi Dievas nemirtingą Sūnų atidavė mirčiai žmonių labui* (plg. **žmonėms*; ?*žmonių gerovei*; *dėl žmonių*). *Ką mes į tai pasakysime?* DLKT

66) *Varge tu, varge, juk galėjo dar pagyventi žmonių ir miesto labui* (?*žmonių ir miesto gerovei*; *dėl žmonių ir miesto*), *bet gi va, nebūna taip, kaip tu nori. Bet galgi Dievas susimils ir jis pasveiks.* DLKT

67) *Nusiuntė „špargalką“: Tad tie, kurie sekė paskui ausinėmis apsirūpinusį akcijos dalyvį, išliejo mažiausiai prakaito nemokamo mobiliojo telefono labui. Niokotojai tikėjosi sumaištis.* DLKT

68) *Žmonėms, suvarytiems į narvą, atsiranda tik toks poreikis įsivaizduoti savo gyvenimo rimumą: eiti į mokslus, išsilavinti, daryti vaikus, dirbti narvo labui, pagal būtinumą kalbėti dviem kalbomis tiesiogine ir perkeltine prasme.* DLKT

69) *Jie valdo atsižvelgdami į tai, kas geriausia valstybei ir visiems jai priklausantiems, o kai dauguma valdo bendros naudos labui, [tokia santvarka] vadinama bendru visų santvarkų vardu – politėja.* DLKT

70) *Kodėl jūs mane pakvietėte, Ofirai? Man tai nelabai patinka. – Drįsau pakviesti jus, pone, nes vis darbuojosi mūsų reikalo labui. Jūs nenusivilsite. – Tikiuosi.* DLKT

71) *Reformas darykime ne sau* [B], *ne ataskaitoms* [Fin], *bet žmonių labui* [B/Fin]. DLKT

Aplinkybinė polinksnio *labui* konstrukcija su konkrečių ir abstrakčių daiktavardžių kilmininku turi sinkretinių reikšmių ir 72–75 sakiniuose: 72–73 sakiniuose tikslas susipynęs su priešastimi, 74–75 sakiniuose – su priešastimi ir sąlyga.

72) *Paaiškinti, iš ko jis sudarytas, bet žirgas galų gale pats nuspręs, kada bus laikas atsigerti. Būkite budrūs ir nenaudokite prievartos. Savo vaiko labui* (plg. *dėl savo vaiko*) *neskubinkite įvykių. Laikas pats savaimė negydo netekties paliktų emocinių žaizdų, todėl privalome leisti vaikams rikiuoti savo emocijas individualiai.* DLKT

73) *Visokeriopa valstybės parama jaunimo namų statybos bendrijoms. Tautos ir šalies gerovės labui pamirškim ambicijas, pamirškim posakį „du lietuviai – trys partijos“, junkimės į koaliciją.* DLKT

74) *Jau praradęs, nes pats savo noru jį išvarė, mintyse pavadino save idiotu ir panoro skelti sau antausį. Bet šaukštai po pietų, nieko nepakeisi. Tiesos **labui** (plg. *Siekdami tiesos; Jei norime tiesos*) turime **pasakyti**, kad nors prarasto gražaus kūno vaizdas ir skaudino Eduardą, jis gana greitai kompensavo prarastį. DLKT*

75) *Negana to, pasibaigus siaubo juostai, jis patiria tikrą siaubą išvydęs tuščią šaldytuvą! Todėl žmogaus sveikatos ir kišenės **labui** (plg. *dėl žmogaus sveikatos ir kišenės; jei norime, kad...*) vertėtų **rodyti** kuo daugiau lėto galabymo filmų, o ne taukšt paukšt! Beje, daugelis kūrėjų tą perprato ir vaisingai triūsia vien šia linkme. DLKT*

Tikslas su priežastimi pasakomas ir tais atvejais, kai polinksnio *labui* priklausomuoju dėmeniu eina kataforiškai vartojamo parodomojo įvardžio *tas* kilmininkas. Apibendrinto nurodymo reikšmės įvardis, kaip matyti iš 76 ar 77 sakinio, pavaduoja platesnį kontekstą. 78 sakinio kontekstas leidžia kalbėti apie polinksnio *labui* konstrukcija žymimą priežasties reikšmę.

76) *Lemtingą įtaką liturgijai padarė Renesansas, šventybę **sureliatyvindamas to**, kas gražu žmogaus akyse, **labui**. Žmogaus puikybė jį suvedžiojo: jis taip rimtai save vertina, jog užmiršta, kad gyvenimas turi žaidimo atspalvį. DLKT*

77) *Asketizmas „iš naujo **įvertinamas“ to**, kas laikoma „fundamentaliausiomis gyvenimo prielaidomis“; **labui**. DLKT*

78) *Todėl akivaizdu, kad, ketveriais ar penkeriais metais viršijus šį amžių, jau reikia atsisakyti gimdyti vaikus ir toliau **gyventi** kartu tik sveikatos **labui** (plg. *dėl sveikatos*) ar dėl kokios kitos panašios priežasties. DLKT*

Iš to, kas sakyta, matyti, kad (labiau) polinksniškai *labui* vartojamas tais atvejais, kai eina objektu ir jo kilmininko valdinys pasakomas abstrakčiu daiktavardžiu (*būtina bendro gėrio labui*). Aplinkybe einančios polinksnio *labui* konstrukcijos tipiška reikšmė – tikslas, kartais susipynęs ir su kitomis reikšmėmis. Polinksnio *labui* konstrukcija pasakoma ir priežastis.

Galiausiai 79–80 sakinių pagrindu galima kalbėti ir apie *labui*, artimą *dativus ethicus*, kuris „vartojamas reikšti kalbančiojo gyvą emocinį santykį su aptariamais dalykais“ (Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005: 87). Sintaksiškai toks su diskursu susijęs *labui* su 2-ojo asmens įvardžiu naudininku yra sakinio, o ne predikato aplinkybė (plg. Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005: 88). Dera

pripažinti, kad šis *tavo labui* gali būti interpretuojamas ir kaip artimas *dativus commodi* (plg.: (79) *nepadarė tavo labui* ≈ *tau*).

79) *Pala, ko gi Anupras dar nepadarė tavo labui* (plg. *ar gi ko tau Anupras dar nepadarė, kolega? Galva neveikė. Jis išgriebė iš kišenės ženšenio buteliuką, nusuko viršelį ir gurkštelėjo... Ligi dugno.* DLKT

80) *Seimas tuoj į atlapus kibs dėl Ūkininkų įstatymo, Vyriausybė tavo labui* (plg. *tau*) *kurą pabrangina ir tuojau atlygina* (gražus šmugelis!) – *plok katutes, žmogau, valdantiems ir tiems, kurie gracingai rauko nosis.* DLKT

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Iš tyrimo paaiškėjo, kad dabartinėje lietuvių (rašto) kalboje forma *labui* vartojamas tiek kaip daiktavardis, tiek kaip polinksnis. Vienais atvejais daiktavardžio *labas* naudininko reikšmė yra aiški (*tarnauti visuotiniam labui; kartu veikia bendram visų labui*), kitais – blankesnė (*siunčia man mano labui*). Panašiai yra ir su polinksnio *labui* konstrukcijomis: be abejonių nekeliančių atvejų (*būtinai bendro gėrio labui*), esama tokių, kur *labui* galima suprasti ir kaip abstraktaus daiktavardžio formą, ir kaip polinksnį (*visa tai dariau tavo labui*). Remiantis aiškiais ir pripažįstant mažiau aiškius (pereinamuosius) atvejus, daiktavardiškojo ir polinksniškojo *labui* vartoseną grįsta hierarchijų pagrindu, kur skiriamam nariui atstovauja aiškus (tipiškas) daiktavardiškasis arba polinksniškasis *labui*.

Labui vartosenai aiškinti reikšmingas yra gyvumo kriterijus, t. y. *asmuo* > *abstraktus daiktas*. Tai susiję su Michaelio Silversteino (1976) ar Roberto Dixono (1979: 85) (i) *gyvumo hierarchija*²⁷, kurioje skiriami gyvumo požymiai koreliuoja su (ii) semantinių²⁸, (iii) gramatinių funkcijų ir jų (iv) morfosintaksinio žymėjimo hierarchijomis (Hentschel 1992; plg. Givón 1984: 239tt; Dik 1989: 269–270; Holvoet 2009a, 2009b).

(i) *asmuo* > *gyvas padaras (neasmuo)* > *negyvas konkretus daiktas* > *abstraktus daiktas*

(ii) A > P > Rec²⁹ > Ben > I > L > T

²⁷ Gyvumo hierarchija vėlesniuose darbuose suskirstyta į (i) asmens (komunikacijos dalyvių), (ii) gyvumo (siaurąja prasme) ir (iii) žinomumo hierarchijas (plg. Croft 1990: 111; 127; Comrie 1989: 128, 185). Alanas Timberlake'as (1986) pagal gyvumo (siaurąja prasme), apibrėžtumo, skaičiaus, konkretumo ir kitus požymius skiria *individualumo* (angl. *individuation*) hierarchiją.

²⁸ Kritišką nuomonę semantinių funkcijų hierarchijos skyrimo klausimu žr. Croft (2012: 175tt) ir ten aptariamą literatūrą.

²⁹ „Die morphosyntaktische Markierung der semantischen Rolle *Rezipient* ist die prototypische Dativfunktion. <...> Ein typischer Rezipient ist eingebunden in eine Transferhandlung. Ein Objekt wechselt den

(iii) *subjektas > objektas > suplementas (aplinkybė)*.

(iv) *Nom > Acc > Dat > prielinksninės konstrukcijos*.

Gramatiniai (arba struktūriniai) – vardininko ir galininko – linksniai pasirenkami sintaksiškai ir semantiškai iškiliausiams (angl. *salient*) sakinio nariams – agento subjektui ir patiento tiesioginiam objektui – žymėti (*Jonas [A] stato namą [P]*), kiti linksniai – mažiau iškilioms (gramatinėms ir semantinėms) funkcijoms. Šiame straipsnyje nagrinėtas abstraktaus daiktavardžio *labas* naudininkas koreliuoja su mažiau iškiliomis sakinio branduolio arba sakinio laisvųjų narių – suplementų (t. y. predikato arba sakinio aplinkybių) funkcijomis.

Pagal nagrinėto daiktavardiškojo ir polinksniškojo *labui* vartoseną, gramatinių funkcijų hierarchiją (iii) galima papildyti laisvųjų naudininkų hierarchija (Rembiałkowska 2009) ir kalbėti apie tai, kad daiktavardiškojo *labui* resp. polinksniškojo *labui* vartoseną koreliuoja su tokia gramatinių funkcijų hierarchija: *objektas > suplementas (aplinkybė): dativus sympatheticus > dativus commodi > kitos aplinkybės (tikslas, priežastis) > dativus ethicus*. Tai atliepia ir hierarchinius sintaksinės priklausomybės (*valdinys > modifikatorius*) skirtumus.

Matyti hierarchijų *asmuo > abstraktus daiktas* ir daiktavardiškasis *labui > polinksniškasis labui* koreliacija, kai *labui* eina objektu: daiktavardžio *labas* naudininkas tipiškai valdo asmenis žymintį daiktavardžio (arba jį pavaduojančio įvardžio) kilmininką (*būtiną visuomenės labui*), polinksnis *labui* – abstrakčių daiktavardžių kilmininką (*būtiną bendro gėrio labui; galią naudoti bendros gerovės labui*). Nors yra daugiau svyravimų tarp daiktavardiškojo ir polinksniškojo *labui*, panašios koreliacijos esama ir tais atvejais, kai *labui* yra aplinkybė: daiktavardiškasis *labui* paprastai vartojamas su asmenis pasakančiu daiktavardžio (įvardžio) kilmininku (*gyvenimą pašvęsti šeimos labui; sukūrė sau ir tautos labui*), polinksnio *labui* kilmininko valdinys dažnai reiškiamas abstrakčiu daiktavardžiu (ar jį atstojančiu įvardžiu) (*kiečiami jų pačių šviesesnės ateities labui; grožio labui septynžiedžius renka*), bet dėl sintaksinės kondensacijos kilmininkas gali žymėti ir gyvus daiktus (*atidavė mirčiai žmonių labui*).

Objektu einantis daiktavardžio *labas* naudininkas atitinka beneficento arba finityvo funkciją; esama atvejų, kai jis koreliuoja su patientu ar kontentyvu. Daiktavardžio *labas* naudininkas, einantis aplinkybe, paprastai žymi beneficentą, kartais – būdą. Polinksnio *labui* su

Besitzer, vom Vor–Possessor zum Nach–Possessor. Der Rezipient ist Nach–Possessor nach einer erfolgreichen Transferhandlung. Die Verben des ‘geben / nehmen’–Feldes bilden den Hintergrund für diese prototypische Bestimmung von Rezipiententum: *Klaus gab seinem Bruder ein Buch*“ (Bartels 2005: 105; plg. Hentschel 2001: 181tt, 196–197).

Plg.: Valeckienė (1998: 36): „*Recipientas [Rec]* yra ko nors gavėjo, ėmėjo funkcija. Jis dažniausiai pasakomas vardininku. Kaip recipientas paprastai suvokiamas asmuo, pvz.: *Vaikas [Rec] gavo dovanų [Con]* (plg.: *Vaikui [B] davė dovanų [Con]*).“

kilmininku konstrukcijos, einančios objektu, žymi finityvą arba beneficentą, einančios aplinkybe – tipiška tikslą.

Polinksnio *labui* konstrukcijos sinonimiškos naudininkui ir (arba) prielinksnio *dėl* konstrukcijoms (*būtinai bendro gėrio labui* (plg. *bendram gėriui*); *aukoti tikslų labui* (plg. *tikslams, dėl tikslų*); *darbuojasi reikalo labui* (plg. *dėl reikalo*)). Daiktavardiškasis *labui* su asmenis žyminčio daiktavardžio ar įvardžio kilmininku skiriasi nuo beneficento naudininko: *labui* pabrėžiamas semantinis naudos – gero darymo asmeniui – požymis (*būtina visuomenės labui* (plg. *visuomenei*); *sukūrė kitų tautų labui* (plg. *kitoms tautoms*)).

Polinksnio *labui* konstrukcija su kilmininku, kaip turinti mažiau reikšmių, t. y. aiškesnę (angl. *transparent*), skverbiasi (darosi labiau tikėtina (angl. *predictable*)) į objekto naudininko raišką (vadinasi, į valentinę predikato struktūrą – sakinio branduolį), stumia aplinkybe einantį tikslo naudininką iš tokių sakinių: *Tad tegu nuolatos gausėja „tauta, stojanti už gyvybę“, tegu nauja meilės ir solidarumo kultūra vystosi tikrajam visos žmonių visuomenės labui* (DLKT), ir keičia tikslo prielinksnio *dėl* konstrukcijas dėl pastarųjų daugiafunkciškumo.

ŠALTINIAI

- DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, sud. Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centras. Prieiga internete: <http://donelaitis.vdu.lt>.
- BŽ_e – rengiamas *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Redaktorių kolegija: Danutė Liutkevičienė (vyr. redaktorė), Gertrūda Naktinienė, Ritutė Petrokienė, Dovilė Svetikienė, Klementina Vosylytė, Jolanta Zabarskaitė. Programuotojas Vikis Satkevičius. D. 1: Įvadas, B, C, H, J, O. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013. D. 3: Č, E, Ė, Ē, F, Z. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014. Prieiga internete: <http://bkz.lki.lt>.
- DŽ_e – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyriausiasis redaktorius Stasys Keinys. – 7-as patais. ir papild. leid. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, XXVI, 969 p.; elektroninis variantas, 2015. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt>.
- LKŽ_e – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008). Prieiga internete: www.lkz.lt.

LITERATŪRA

- Ambrazas V. 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Apresian V. J. 1995: Апресян В. Ю. *Для и ради: сходства и различия*. – *Вопросы языкознания* 3, 17–27.
- Balkevičius J. 1963: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Bartels H. 2005: *Dativ oder Präposition: Zur Markierungsvariantion im Kontext adjektivischer Prädikate im Deutschen, Russischen und Polnischen*. Oldenburg (*Studia Slavica Oldenburgensia* 12).
- Comrie B. 1989: *Language Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*, 2 edition. Oxford: Basil Blackwell Basil Blackwell.
- Croft W. 1990: *Typology and Universals*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Croft W. 2012: *Verbs: Aspect and Causal Structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Čižik V. 2003: Linksnųjų atrakcija lyginamosiose konstrukcijose. – *Acta Linguistica Lithuanica* 48, 1–17.
- Dik S. C. 1989: *The Theory of Functional Grammar* 1. Berlin etc.: Mouton de Gruyter.
- Dixon R. M. W. 1979: Ergativity. – *Language* 55 (1), 59–138.
- DLKG 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Gaivenis K., Keinys St. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.
- Givón T. 1984: *Syntax. A functional–typological introduction* 1. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins.
- Hentschel G. 1992: *Konstanten der Kasusvariation. Zum Nominativ–Instrumental– und Akkusativ–Genitiv–Wechsel im Russischen*. Habilitationsschrift. Göttingen (rankraštis).
- Hentschel G. 2001: Dative or prepositional marking of noun phrases in the context of Russian adjectival experiential predicates. – *Variierende Markierungen von Nominalgruppen in Sprachen unterschiedlichen Typs*, Hrsg. Winfried Boeder, Gerd Hentschel. Oldenburg (*Studia Slavica Oldenburgensia* 4), 171–200.
- Holvoet A., Čižik-Prokaševa V. 2005: Papildiniai ir aplinkybės. – *Gramatinių funkcijų tyrimai (Lietuvių kalbos gramatikos darbai 3)*, red. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 65–92.
- Holvoet A., Judžentis A. 2003: Sintaksinių ryšių tipai. – *Sintaksinių ryšių tyrimai (Lietuvių kalbos gramatikos darbai 1)*, red. Axel Holvoet, Artūras Judžentis. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–35.

- Holvoet A., Judžentis A. 2005: Sintaksinės priklausomybės tipai: papildymai ir patikslinimai. – *Gramatinių funkcijų tyrimai (Lietuvių kalbos gramatikos darbai 3)*, red. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–38.
- Holvoet A., Semėnienė L. 2004: Linksnio teorijos pagrindai. – *Gramatinių kategorijų tyrimai (Lietuvių kalbos gramatikos darbai 2)*, red. Axel Holvoet, Loreta Semėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–31.
- Holvoet, A. 2009a: Argumentų hierarchijos ir gramatinės funkcijos. – *Gramatinių funkcijų prigimtis ir raiška (Acta Salensia 3)*, red. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas. Vilnius: Vilniaus universitetas, asociacija „Academia Salensis“, 1–36.
- Holvoet, A. 2009b: Difuziniai subjektai ir objektai. – *Gramatinių funkcijų prigimtis ir raiška (Acta Salensia 3)*, red. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas. Vilnius: Vilniaus universitetas, asociacija „Academia Salensis“, 37–67.
- Kazlauskienė A., Rimkutė E., Bielinškieienė A. 2011: *Bendroji ir specialybės kalbos kultūra*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Prieiga internete <https://eltalpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/219/ISBN9789955126553.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kerevičienė J. 2008: *The Lithuanian Dative and its English Counterparts (a Case Study in Cognitive Grammar)*. Doctoral dissertation, Kaunas.
- Labutis V. 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- LKG 1965: *Lietuvių kalbos gramatika 1. Fonetika ir morfologija*. Red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis.
- LKG 1971: *Lietuvių kalbos gramatika 2. Morfologija*. Red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis.
- LKG 1976: *Lietuvių kalbos gramatika 3. Sintaksė*. Red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis.
- Našlėnaitė-Eberhardt V. 2002: *Priežasties santykiai įvairiose lietuvių kalbos sintaksės pakopose*. Daktaro disertacija, Vilnius.
- Paulauskienė A. 1994: *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Paulauskienė A. 2001: *Lietuvių kalbos kultūra*, Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
- Rembiałkowska A. 2009: Lietuvių kalbos laisvieji naudininkai ir predikacijos lygmenys. – *Gramatinių funkcijų prigimtis ir raiška (Acta Salensia 3)*, red. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas. Vilnius: Vilniaus universitetas, asociacija „Academia Salensis“, Asociacija „Academia Salensis“, 147–168.
- Silverstein M. 1976: Hierarchie of features and ergativity. – *Grammatical categories in Australian languages*, ed. Robert M. W Dixon. Canberra, 112–171.
- Slišienė N. 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 1*, Vilnius: Mokslo ir

enciklopedijų leidykla.

Slišienė N. 1998: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* 2(1), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Slišienė N. 2004: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* 2(2), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Šukys J. 1978: *Prielinksnių vartojimas*, Kaunas: Šviesa.

Šukys J. 1998: *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartosena ir normos*, Kaunas: Šviesa.

Timberlake A. 1986: Hierarchies in the Genitive of Negation. – *Case in Slavic*, eds. Richard D. Brecht, James S. Levine. 339–359.

Vaičiulytė-Semėnienė L. 2006: Morfosintaksinis posesyvumo žymėjimas: vidinė ir išorinė posesyvumo raiška. – *Daiktavardinio junginio tyrimai (Lietuvių kalbos gramatikos darbai 4)*, red. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas, 151–178.

Vaičiulytė-Semėnienė L. 2015: Kiek naudos iš posesyvinio naudininko: *bučiuoja Onutei į ranką ir pakšteli Onutei į ranką*. – *Baltu filologija* 24 (2), 95–118.

Valeckienė A. 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Valiulytė E. 1998: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai*, Vilnius: mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Valiulytė E. 2001: Lietuvių kalbos tikslo konstrukcijos su slinkties veiksmažodžiais. – *Acta Linguistica Lithuanica* 44, 201–222.

Įteikta 2017 10 25

Priimta 2017 12 20

SUBSTANTIVAL AND POSTPOSITIONAL LABUI IN THE MODERN (WRITTEN) LITHUANIAN LANGUAGE

Summary

This article deals with the word *labui* (Lith. ‘for the sake, good, benefit (of)’), which in modern (written) Lithuanian is used as a substantive form and a postposition. Reference is made to the material sampled in the *Corpus of the Modern Lithuanian Language* compiled by the Centre for Computer-assisted Linguistics of Vytautas Magnus University.

The study has revealed that while the meaning dative meaning of the noun *labas* is transparent (*tarnauti visuotiniam labui* (Lith. ‘to serve the common good’); *kartu veikia bendram visų labui* (Lith. ‘working together for the good of all’)) in some instances, in others it tends to be somewhat more obscure (*siunčia man mano labui* (Lith. ‘sending (smth.) to me, for my benefit’)). A similar situation has been observed with constructions of the postposition *labui*: in addition to the clear-cut cases (*būtinai bendro gėrio labui* (Lith. ‘necessary for the common good’)), there are those where *labui* can be construed both as an abstract substantive form, and a postposition (*visa tai dariau tavo labui* (Lith. ‘I did it all for your benefit’)).

Relying on the transparent and recognising the less obvious (transitional) cases, the usage of the substantive and postpositional *labui* is grounded on a system of hierarchies, where the appointed member is represented by a clear substantive or postpositional *labui*.

Analysis of the usage of *labui* (*substantive* resp. *postpositional*) has showed that it correlates with a hierarchy of grammatical functions: *object* > *supplement (circumstance)*: *dativous sympatheticus* > *dativous commodi* > *other circumstances* (purposes, cause) > *dativous ethicus*. This mirrors the hierarchical differences of syntactic subordination (*complement* > *modifier*) as well.

The hierarchical correlation of *person* > *abstract thing* and the substantive *labui* > postposition *labui* shows when *labui* acts as the object: the dative of the substantive *labas* typically controls the genitive of a noun that denotes persons (or the substitute pronoun) (*būtinai visuomenės labui* (Lith. ‘necessary for the good of the public’)), the postposition *labui*, the genitive of abstract nouns (*būtinai bendro gėrio labui* (Lith. ‘necessary for the sake of the common good’)); *galią naudoti bendros gerovės labui* (Lith. ‘using power for the sake of common wellbeing’)). Even though there are more variations between the substantive and the postpositional *labui*, a similar correlation exists when *labui* is a circumstance: the substantive *labui* is typically used with the dative of a noun (or pronoun) that denotes persons (*gyvenimą pašvęsti šeimos labui* (Lith. ‘dedicate

one's life for the good of the family'); *sukūrė savo ir tautos labui* (Lith. 'created (smth.) for the benefit of himself and his nation')), while the subordinate of the dative of the postposition *labui* is usually expressed with an abstract noun (or pronoun in its stead) (*kviečiami jų pačių šviesesnės ateities labui* (Lith. 'are being invited for the sake of their own bright future'); *grožio labui septynžiedžius renka* (Lith. 'collecting seven-leaves for the sake of beauty')), but thanks to syntactical condensation, the genitive can also stand to signify living things (*atidavė mirčiai žmonių labui* (Lith. 'gave up to die for the sake of the people')) as well.

The dative of the substantive *labas* that acts as an object mirrors the function of the beneficiary or finitivus; there are cases when it correlates with the patient or the contentive. The dative of the substantive *labas* that acts as a circumstance usually denotes the beneficiary, and sometimes, the method. Genitive constructions involving the postpositional *labui* that act as the object denote the finitivus or beneficiary, and those that act as a circumstance typically designate the purpose.

Constructions of the postposition *labui* are synonymous with the dative and/or the constructions of the preposition *dėl* (*būtinai bendro gėrio labui* (plg. *bendram gėriui*) (Lith. 'necessary for the sake of common good'; cf. 'for common good'); *aukoti tikslų labui* (plg. *tikslams, dėl tikslų* (Lith. 'donate for the sake of purposes'; cf. 'for purposes'); *darbuojasi reikalo labui* (plg. *dėl reikalo*) (Lith. 'working for the sake of the cause'; cf. 'for the cause'). The substantive *labui* paired with the genitive of a noun denoting persons or a pronoun differs from the dative of the beneficiary: *labui* explicates the attribute of benefit, of doing good for a person (*būtina visuomenės labui* (plg. *visuomenei*) (Lith. 'necessary for the good of the public'; cf. 'for the public'); *sukūrė kitų tautų labui* (plg. *kitoms tautoms*) (Lith. 'created (smth.) for the good of other nations'; cf. 'for other nations').

The construction of the postposition *labui* involving a genitive has fewer meanings, is more transparent, and penetrates the expression of the dative of the object (the valence structure of the predicate – the nucleus of the sentence), pushing the dative of purpose acting as a circumstance, and altering constructions of the purpose preposition *dėl* due to their multifunctional nature.

KEYWORDS: the dative of the substantive, desemantisation, postposition.

LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

loreta.semeniene@lki.lt